

A szubszaharai Afrika szerepe a Magyar Népköztársaság külpolitikájában

A magyar külpolitika hagyományosan Európára fókuszált. Történelmi örökség volt ez az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből, amikor gyarmatok nélkül a külpolitika pályáját kizárólagosan az európai ügyek és a kontinensen belüli hatalmi vetélkedés határozták meg. Ugyanakkor a Monarchia is részese volt a „kollektív gyarmatosításnak”, s ezáltal főleg a kereskedelmi érdekek vagy azok ígérete által vezérelve részt vett a szubszaharai Afrika sorsát meghatározó nemzetközi egyezkedésekben, mindeneelőtt az 1884–1885-ös berlini Kongó-konferencián. A közös monarchia a 20. század elején tett néhány bátorlalan próbálkozást Etiópiával, a szubszaharai Afrika akkor egyetlen független államával (a sajátos helyzetű Libériát nem számítva) a diplomáciai és a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésére.

Az első világháborúban elszenvedett vereséget követően Versailles-ban a győztesek gondosan ügyeltek arra, hogy a korábbi évtizedekben szerzett előjogok megszűnését elismertessék az önállóvá lett magyar állammal.¹ Az önálló magyar külügyminisztérium az 1918. évi V. néptörvény² alapján jött létre, de a következő évtizedekben sem magyar diplomáciai képviseltek, sem konzuli hivatalok nem létesültek, de nem is létesülhettek volna a Szaharától délre. Az érintett európai hatalmak felosztották maguk között a német gyarmatokat, és még a korábbi korszakoknál is féltékenyebben vigyázták birtokaikat. Így a két világháború közötti Magyarország, ha lehet, még jobban elszigetelődött a szubszaharai térségtől.

A második világháború alatt Magyarország diplomáciai kapcsolatai néhány semleges országtól eltekintve megszakadtak. Visszaépítésük hosszú időre lekötötte a külügyi vezetés figyelmét. Az 1947. február 10-én aláírt békeszerződést megelőzően az ország nemzetközi tevékenységét a Szövetséges Ellenőrző Bizottság

* A szerző az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszékének habilitált egyetemi docense (1088 Budapest, Múzeum körút 6–8., bur.gabor@btk.elte.hu).

1 A békeszerződés IV. rész (Magyarország érdekei Európán kívül) 79. cikke szerint: A jelen Szerződés által megállapított határain kívül, Magyarország a maga részéről lemond az Európán kívüli területekre vonatkozó mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek a volt Osztrák–Magyar Monarchiát vagy szövetségeseit esetleg illették, továbbá lemond mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt bármely címen a Szövetséges és Társult Hatalmakkal szemben esetleg megillették. Lásd az 1921. évi XXXIII. törvénycikket.

2 1918. évi V. néptörvény. Az önálló magyar külügyi igazgatásról. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=91800205.TV&targetdate=&printTitle=1918.+%C3%A9vi+V.+n%C3%A9pt%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=1000ev> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

(SZEB) korlátozta, diplomáciai kapcsolatok létesítéséhez annak engedélyére volt szükség. Ennek ellenére a békeszerződés aláírásakor már húsz államban működött magyar külképviselet.³ A hidegháború kezdetekor Magyarország a Szovjetunió befolyási övezetének részévé vált, külpolitikájában is a szovjet érdekeket kellett kiszolgáltatnia. Moszkva nem sok érdeklődést mutatott a gyarmati sorban lévő kontinens iránt (eltekintve Vjacseszlav Molotov külügyminiszter néhány próbálkozásától, hogy gyámsági területet szerezzen Afrikában). Az afrikai dekolonizáció ráadásul csak megkésetten, a második hullámban követte az ázsiai országok felszabadulását.

1955-től fordulat állt be a Szovjetunió és szövetségesei külpolitikájában: felértékelődött Ázsia, majd Afrika szerepe is. A volt gyarmatokat Moszkva befolyása alá akarták szervezni, és a tőkés világ elleni küzdelemmel kívánták az osztályharcot kiszélesíteni. Magyarország éppen ekkor, 1955-ben vált az ENSZ tagjává, s ez előrevetítette, hogy a világszervezetbe mind nagyobb számban felvételt nyerő országokkal először multilaterális, majd egyre inkább bilaterális keretekben is kapcsolatokat kell ápolni.

Az ENSZ-nek a létrejöttkor mindössze három szubszaharai afrikai tagállama volt: a Dél-afrikai Unió, Etiópia és Libéria.⁴ A Nemzetek Szövetségétől az ENSZ gyámságként átvette a volt német gyarmatokból létrehozott mandátumterületet is. A kontinensen további öt portugál, két spanyol és egy belga gyarmat volt. A fennmaradó hatalmas területen a legnagyobb birtokos Franciaország és Egyesült Királyság osztozott.

Az afrikai dekolonizáció történelmileg rendkívül gyors lefolyásának elsősorban az afrikai kontinensen kívül keresendő okai voltak, az áttörést mégis az aranyparti függetlenségi mozgalom vezetője, Kwame Nkrumah „függetlenséget azonnal” politikája hozta el. Aranypart Ghána néven 1957. március 6-án az első szubszaharai országgént (Libériát és Szudánt nem számítva) elnyerte függetlenségét. Ghána példája egész Afrikára befolyással volt, a függetlenség megadását nem lehetett máshol sem elodáztatni. A portugál és spanyol gyarmatok, valamint néhány kisebb francia, illetve brit birtok kivételével Afrika legtöbb országa néhány éven belül elnyerte függetlenségét. Egyedül az „Afrika évének” elkeresztelt 1960. évben 17 ország vált függetlenné s egyben ENSZ-tagállammá. A Szovjetunió – kelet-európai szövetségeseivel karöltve – a szubszaharai Afrika újonnan függetlenné vált országait „pozitív semlegességi politika” folytatására és a szovjet blokkal szoros kapcsolatok kiépítésére kívánta ösztönözni.⁵ A külpolitikában ez a nyugati imperializmussal való szembenállást, a bel- és gazdaságpolitikában pedig a „nem kapitalista út” választását, elsősorban az erős állami szektor kiépítését jelentette. A „nemzeti demokratikus állam” ilyen modellje az „antiimperialista, antifeudális és demokratikus forradalom” véghezvitelét volt hivatva megvalósítani. Így kívánták megteremteni a haladás nem kapitalista útját. Az 1960-as évek elején Guinea, Ghána és Mali tartoztak ebbe a

3 Sáringer, 2013. 44–45.

4 Az ENSZ alapítói között Egyiptom volt a negyedik afrikai ország.

5 Sipos, 2012. 2–3.

kategóriába. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban a Magyar Népköztársaság is éppen ezzel a három állammal épített ki szorosabb kapcsolatot.

A diplomáciai kapcsolatok kiépítése

A Magyar Népköztársaság kapcsolatai az 1950-es évek végéig elenyészőek voltak a szubzaharai Afrikával, ám ekkor gyors változás történt. A független afrikai országok éppen akkor léptek a nemzetközi porondra, amikor Magyarország 1945 után immár másodszor diplomáciailag elszigetelődött. Az 1956-os forradalom szovjet leverése, a Moszkva által létrehozott bábkormány és a felkelés résztvevőivel szemben alkalmazott brutális megtorlás az ENSZ-ben és más nemzetközi fórumokon hosszú évekre napirenden tartotta a „magyarkérdést”, ami az országot páriastátuszba taszította. A (neo)kolonializmus és az imperializmus elleni harc aktuális ideológiája és a nemzetközi elszigeteltség megtörésének igénye logikusan vezetett a szubzaharai régió külpolitikai felértékelődéséhez a magyar vezetés szemében. A magyar vezetés osztotta a szovjet várakozásokat, hogy a kolonializmussal szembe forduló országok vezetői megtalálják az utat a marxizmus–leninizmushoz.⁶

1958. január 15-én a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) Politikai Bizottsága (PB) elé került egy átfogó előterjesztés, amely a Külügyminisztérium „ellenforradalom” előtti, alatti és utáni munkáját értékelte.⁷ A terjedelmes dokumentumban a minisztérium legfontosabb aktuális feladatai között helyet kapott a diplomáciai kapcsolatok létesítése afrikai országokkal. Az irat két országot említett név szerint: Ghánát és Etiópiát. Mivel Magyarországnak 1957-ben csupán 40 országgal volt diplomáciai kapcsolata,⁸ még a viszonylag szerény mérvű bővítés is látványos eredményekkel kecsegtetett. A rutinszerűen követett forgatókönyvnek megfelelően először a Külügyminisztérium értesítette az MSZMP Központi Bizottságának Külügyi Osztályát a függetlenség elnyeréséről; majd ennek vezetője és a külügyminiszter közös előterjesztésben kérte a párt Politikai Bizottságának hozzájárulását az adott ország önálló és független államként való elismeréséhez. A pártvezetés támogatásának birtokában a kormány határozatot hozott az elismerésről, végül a külügyminiszter a kormánydöntésre hivatkozva kérte az Elnöki Tanácsot a szóban forgó ország elismerésére. Az elismerés deklarálását követően került sor – szintén a Politikai Bizottság hozzájárulásával – a diplomáciai viszony létesítésére. Az elismerés és a diplomáciai kapcsolat gyakorlati felvétele között gyakran több esztendő telt el.⁹

6 A kubai Fidel Castro kivételével marxista–leninista fordulata csak elvétve, s akkor is csak rövid, átmeneti jelleggel került sor, egészen a portugál gyarmatok felszabadulásáig, amikor magukat marxistának valló politikusok kerültek hatalomra, s csak a hidegháború befejeződése után szakítottak a számukra is kényelmetlenné vált ideológiával.

7 Vida, 2000. 629–650.

8 Magyarország 16 állammal nagykövetségi, 24 országgal követségi szinten tartott fenn diplomáciai kapcsolatot.

9 Sipos, 2012. 7.

Az új Afrika-politika szellemében megkezdődött a magyar külképviseletek létrehozása az érintett országokban. Az első szubszaharai – akkori szóhasználatban „fekete-afrikai” – ország Szudán volt, amellyel Magyarország kapcsolatot létesített még 1956-ban.¹⁰ Az 1966-ig követségként, majd nagykövetségként működő misszió vezetését 1970-ig a kairói magyar nagykövet látta el, önálló magyar nagykövetség Kartúmban 1970 és 1984 között működött.¹¹ A szudáni magyar diplomáciai képviselő azonban a kezdeti, felfokozott várakozásoknak soha nem tudott megfelelni, elmaradt az áttörés a kapcsolatokban.

Még ennél is ígéretesebbnek tűnt a szoros kapcsolat megteremtése Guineával. Guinea 1958-ban – a francia gyarmatok közül egyedülként – elvetette a Francia Közösséghez (a gyarmati függés kozmetikázott formájához) való csatlakozást. Párizs elfogadta a népszavazás eredményét, de úgy távozott, hogy mindent magával vitt, s amit nem tudott, azt megsemmisítette. Még a villanykörtéket is kicsavarták, az anyaországban nem használható gyógyszereket tűzre vetették. A franciák arra számítottak, hogy az így életképtelenné tett ország majd önként hívja vissza volt gyarmattartóját. Eppen az ellenkezője történt. A szakítás véglegessé vált, s Guinea a szovjet tömbhöz fordult segítségért. Ahhoz, hogy a segítség megérkezessen, valamint a távlatos tervek valóra válhassanak, mindenekelőtt a diplomáciai képviselőket kellett felállítani.

A Magyar Népköztársaság már 1959 februárjában nagykövetségi szintű kapcsolatot létesített Guineával. A nagykövetség megnyitása azonban nem volt egyszerű feladat. Első ízben 1959. szeptember 15-én került az MSZMP KB Politikai Bizottsága elé olyan javaslat, hogy állítsanak fel nagykövetséget Conakryban, a PB azonban ekkor még nem támogatta az elképzelést. Az MSZMP KB Külügyi Osztálya 1959 novemberében a döntés megváltoztatását kérte. A PB végül 1960. augusztus 30-án járult hozzá a misszió felállításához.¹² A nagykövetséget 1960. november 14-én nyitotta meg az első misszióvezető, Gyáros László, a Külügyminisztérium sajtóosztályának addigi vezetője, korábban a hanoi nagykövetség ideiglenes ügyvivője, a spanyol polgárháború és a Vörös Hadsereg veteránja.¹³ A tekintélyes diplomata kinevezése aláhúzta a magyar vezetés szándékait az intenzív kapcsolatok kiépítésére. A későbbiekben az általános gyakorlat szerint a szubszaharai Afrika országaiba kinevezett misszióvezetők kevésbé fajsúlyos vagy diplomatakarrierjük elején járó tisztviselők voltak. A biztonság a mainál lényegesen nagyobb volt akkoriban, így a kisgyermekes családok számára kifejezetten vonzó volt az afrikai kiküldetés, legyen szó misszióvezetőkről vagy beosztott diplomatákról. A magyar–guineai reláció jelentőségéről sokat elárul az a tény, hogy Guinea nem nyitott nagykövetséget Magyarországon, moszkvai nagykövetét akkreditálta Budapesten is.¹⁴

10 Szudán regionális hovatartozása mindig is vita tárgyát képezte, Dél-Szudán 2011-ben népszavazással megerősített leválása óta viszont egyértelműen az arab- vagy észak-afrikai régióhoz sorolandó.

11 Baráth–Gecsenyi, 2015. 102.

12 Uo. 48.

13 Uo. 191.

14 A későbbiekben és a többi szubszaharai ország esetében is jellemző volt, hogy anyagi okokból csak Európa legfontosabbnak tekintett fővárosaiban nyitottak követségeket, ahonnan egész régiókat kiszolgáltak.

Guineánál valamivel lassabban és óvatosabban nyitott Magyarország Ghána irányába. Ennek oka az volt, hogy a guineai Sékou Touré radikalizmusa az első években nem volt jellemző Kwame Nkrumahra. Nkrumah elvitathatatlan szerepet játszott az el nem kötelezett országok mozgalmának megalakításában, valamint az Afrikai Egységsszervezet létrehozásában, ezért kezdetben mindkét hidegháborús táborban óriási tekintélynek örvendett. Még miniszterelnökként Nkrumah első külföldi útja Londonba vezetett, 1957 júniusában a Nemzetközösség tanácskozásán vett részt. II. Erzsébet királynő is fogadta a Buckingham Palotában. A találkozó jól sikerült, Nkrumahot meghívták Balmoralba, a királyi család skóciai kastélyába, és a királynő titkos tanácsosa (privy councillor) is lett.¹⁵ Nkrumah megfogalmazta az államépítés saját, s egyben afrikai modelljét: „Először keressétek a politikai hatalmat, és minden más is megadatik nektek!”¹⁶ Ebben azonban csatlakoznia kellett. Terveinek korrupcióval kísért megvalósításához Nkrumah egyre inkább diktatórikus eszközökhöz folyamodott, elhatalmasodott rajta a paranoia. Különösen a kongói válság során tanúsított magatartása keltett visszatetszést a nyugati világban, főként az Egyesült Államokban, megkérdőjeleződött ugyanis el nem kötelezettsége.¹⁷ 1960-ban népszavazással megváltoztatta az államformát, Ghána elnökeként pedig elvágtá az egykori anyaországához kötő utolsó szálakat is, a Nyugatot hibáztatva a kudarcaiért a Kelethez fordult.

1961 nyarán Nkrumah két hónapos kelet-európai körutat tett, újabb bizonyítékkal szolgálva azoknak, akik a kommunista bajkeverőt látták benne. Budapestre július 28-án Moszkvából érkezett, s négy napot töltött itt.¹⁸ A Kádár-rendszer diplomáciai elszigeteltségének felszámolásához is jól jött a ghánai elnök látogatása. Július 29-én megállapodás született a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. Ezzel egy időben műszaki-tudományos együttműködési és légügyi egyezményt kötött a két ország. Nkrumah budapesti látogatása az akkori magyar külügyminiszter, Sík Endre számára is nagy jelentőségű volt, mivel kutatási területe Fekete-Afrika volt, amelynek történetéről négykötetes művet írt (ennek francia kiadása a magyart megelőzve már 1962-ben megjelent, 1966-ban pedig napvilágot látott az angol fordítás is).¹⁹ Magyarország még Nkrumah látogatásának évében megnyitotta nagykövetségét Accrában. Conakry után ez volt a második trópusi afrikai állandó misszió. A következő évben Ghána is kinevezte első budapesti nagykövetét. A budapesti ghánai nagykövetséget Nkrumah 1966-os bukása után bezárták, de az

Az idők folyamán Moszkva szerepét egyre inkább Belgrád, majd mindinkább Bécs vette át Magyarország vonatkozásában. Ez az aszimmetria mindössze három évre fordult át 2010 és 2013 között, amikor a régióból három ország, a Dél-afrikai Köztársaság, Nigéria és Angola működtetett Budapesten nagykövetséget, míg a Magyar Köztársaság csupán két fővárosban, Nairoiban és Pretoriában.

15 Búr, 2020. 255.

16 Nkiwane, 2001. 281. „Seek ye first the political kingdom and all else shall be added unto you.” Az idézet utalás Máté evangéliumára: „Hanem keressétek először Istennek országát, és az ő igazságát; és ezek mind megadtnak néktek.” Mt 6,33, Károli Gáspár fordítása.

17 Nwaubani, 2001. 618.

18 Ginelli, 2017. 14.

19 Búr, 2010. 370–371.

accrai magyar nagykövetség 1987-ig működött.²⁰ A „déli nyitás” stratégiája keretében 2017 végén nyílt meg újra, s napjainkban egyike a szubszaharai Afrikában működő hat magyar nagykövetségnek.²¹

Malival ugyancsak 1961-ben létesített diplomáciai kapcsolatot a Magyar Népköztársaság. Nem sokkal az 1960 szeptemberében elnyert függetlenség után a Párizsban dolgozó Rudnyánszky István újságíró és diplomata a helyszínre utazott tárgyalni. Gyakran előfordult, hogy a frankofón Afrikával a párizsi nagykövetség munkatársai tartották a kapcsolatot. A költséghatékonyság jegyében a korszakban végig a Conakryban állomásozó nagykövetet akkreditálták Bamakóban is.²²

A magyar diplomácia tevékenységét megkönnyítette, hogy Sékou Touré és Nkrumah 1958-ban uniót hoztak létre Ghána és Guinea között, az Afrikai Államok Unióját (Union des États africains), amely 1960-ban egy újabb volt francia gyarmattal, Malival bővült ki. Nkrumah az egyesülést úgy értékelte, hogy „sikeres kísérlet lehet, elvezethet a teljes kontinentális egységhez”.²³ Az uniónak azonban nem nagy gyakorlati jelentősége volt azon kívül, hogy a gazdag Ghána 10 millió fontos kölcsönt folyósított a szegény Guineának. Az államszövetség csak 1963-ig állt fenn, a kontinens „balkanizációja” ekkorra már egyértelművé vált, ami – bár Moszkva számára inkább előnyös volt, mivel az ENSZ-ben tucatnyi új potenciális szavazat begyűjtését jelenthette – a magyar külpolitika számára nehézségeket okozott.

Világos volt, hogy még hosszabb távon sem lehet minden országban diplomáciai jelenlétet kiépíteni, és az akkor még többségében szerény népességű és alacsony jövedelmű országok pedig túlságosan kicsiny felvevőpiacot jelentettek a magyar áruknak. A politikai integráció gazdasági hozadékaként a MOGÜRT (Magyar Országos Gépkocsi Üzemi Rt.) 1961-ben Conakryban 40 darab Ikarusz buszt adott el, majd Bamakóban kétszer annyit.²⁴ A *Népszabadság* 1962. január 20-i száma lelkesen sorolta a magyar exportsikereket: „Guinea fővárosa, Conakry magabiztosságot sugároz, csak Ikarusz buszokat használnak, a rendőrséget pedig Pannónia motorbiciklikkel látják el. Jelenleg egy malom teljes berendezését szállították le a számukra. A MOGÜRT szerelőüzemet működtet Conakryban. A MODEX sportszereket szállít Guineába, amelyeknek azonban sajnos nem kifogástalan a minősége.”²⁵ A fő felvevőpiac a magyar iparcikkek számára mégsem a „szocialista úton” haladó, ám szegény és elmaradott Guinea vagy Mali lehetett volna, hanem a térség legerősebb gazdasága, a kapitalista orientációjú Szenegál. 1962-ben francia–magyar közös vállalat terve is megszületett, ám a budapesti pártfunkcionáriusok „túl korainak” tartották azt.²⁶

A szubszaharai államokkal kiépített kapcsolatok az ország elszigeteltségét csak részlegesen enyhítették. Az 1963-as amnesztiáig a Magyar Népköztársaság

20 Búr, 2020. 261.

21 T. Horváth, 2020. 37.

22 Ez egészen a guineai nagykövetség 1990-ben történt bezárásáig így volt.

23 Griffiths, 1985. 60.

24 Tarrósy, 2020. 21.

25 Idézi: Cinelli, 2017. 9.

26 Baranyi, 2018. 86.

csak részlegesen volt jelen a nemzetközi rendszerben. Találón fogalmazott Nyers Rezső az MSZMP KB 1963. július 10-i ülésén: „Eltársak! Külpolitikai elszigeteltségünkben kiléptünk. A belpolitikánk miatt léptünk ki belőle.”²⁷ 1963-tól kezdődően a Kádár-korszak külpolitikájának kialakítása jegyében a fejlődő világra, s ezen belül a szubzaharai Afrikára is új szerep várt. „Már nem az elszigeteltségből való kitörés, hanem a minél szélesebb alapú diplomáciai kapcsolatok eszköze, a szocialista szolidaritás és modellezés terepe, és természetesen a keményvalutához való hozzájárulás mikéntje volt a tét” – állapította meg Baranyi Tamás.²⁸ Folytatódtak a magas szintű látogatások, 1964-ben Hailé Szelasszié etióp császár, 1965-ben pedig Sékou Touré guineai elnök járt Budapesten. Utóbbi látogatásnak inkább ideológiai töltete volt, míg a császárlátogatás több szempontból is fontos tanulságot szolgált a magyar diplomácia számára. Etiópia külpolitikájára az egyértelmű vonalvezetés hiánya volt jellemző, Hailé Szelasszié taktikázása és szeszélyei alapjaiban befolyásolták, „hogyan épp szívélyes, vagy ellenkezőleg, már-már fagyos volt éppen a viszony és a magyar lépések fogadtatása” – fogalmaz Marsai Viktor.²⁹ Az, hogy az etiópok az 1950-es évek közepétől igyekeztek normalizálni a kapcsolataikat a szocialista tömb országai-val, sokban segítette a közeledést. Annak ellenére, hogy Magyarország 1959-ben diplomáciai viszonyt létesített Etiópiával, 1965-ig önálló nagykövetség Addisz-Abebában nem működött, Kairóból „szolgálták ki”. Nagy fokú diplomáciai érzékről tanúskodott viszont, hogy mindössze két évvel az Afrikai Egységsszervezet megalapítása után önálló magyar missziót hoztak létre a szervezet székhelyén (mai szóhasználat: Afrika Brüsszeljében).³⁰ (A missziót 1993-ban bezárták, 2016-ig Nairobi szolgálta ki, s csak ekkor nyílt meg újra a „déli nyitás” jegyében.)³¹

A változó magyar megközelítés tehát újabb diplomáciai kapcsolatot eredményezett, immár a kontinens néhány kulcsállamával. Afrika legnépesebb és mára a legnagyobb gazdasággal rendelkező országa, Nigéria 1960. október 1-jén kiáltotta ki függetlenségét. Noha Magyarország az első között, 1960. október 14-én ismerte el az új államot, a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok felvételére csak jóval később, 1964. április 4-én került sor. Ugyanebben az évben nyílt meg a magyar nagykövetség Lagosban, az akkori fővárosban.³² (Nigéria ugyanakkor csak 1993-ban nyitott nagykövetséget Budapesten.) A Magyar Népköztársaság számos kétoldalú egyezményt írt alá a nigériai féllel, 1973-ban kulturális-tudományos együttműködési, 1977-ben légügyi, 1982-ben kereskedelmi egyezményt.³³

Az 1960-as évek végére a kapcsolatokban a kölcsönös érdekek elve került előtérbe. A szemléletváltás arról tanúskodik, hogy az 1960-as évek elejéhez képest

27 Uo. 75.

28 Uo. 75.

29 Marsai, 2019. 63.

30 Baráth–Geccsenyi, 2015. 102–103.

31 Az 1964-es császári látogatás leglátványosabb hozadéka volt, hogy Hailé Szelasszié magyar népzenekeztetőket hívott országába az Etiópiában élő népek kultúrájának tanulmányozására. Az 1965-ben kiküldött két szakember, Martin György és Sárosi Bálint gyűjtésének jelentősége máig alapvető a különféle etióp népcsoportok hagyományainak megőrzésében.

32 Neszmélyi, 2017. 118–119.

33 Uo. 119.

kijózanodási folyamat ment végbe; a gyarmati rendszer összeomlása által keltett eufóriából a pragmatikus, a tényleges helyzettel sokkal inkább számot vető Afrika-politika került napirendre. Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a korábban nagy reményekkel felruházott országokban, Ghánában, Guineában, Maliban és Tanzániában megkezdett „nem kapitalista” fejlődés zsákutcába torkollott.³⁴ Sok szubszaharai országban a műszaki-tudományos együttműködés keretében számos fejlesztési projekt valósult meg magyar szakmai és anyagi segítségnyújtással. A politikai célokból folyósított segélyek („testvéri segítségnyújtás”) nem tűntek el, de egyre nagyobb teret kaptak az üzleti alapon megvalósított fejlesztések. 1970 és 1990 között a kétoldalú műszaki-tudományos együttműködés keretében 35 afrikai országból közel 3000 diák érkezett Magyarországra egyetemi tanulmányok folytatására, illetve továbbképzésre.³⁵

A kapcsolatok folyamatos bővülésének eredményeként 1972-re a Magyar Népköztársaság az akkor 37 független szubszaharai állam közül már 22-vel állt diplomáciai kapcsolatban. Nagykövetség hat államban, Etiópiában, Ghánában, Guineában, Kenyában, Nigériában és Tanzániában működött. Ehhez a csoporthoz egyrészt azok az országok tartoztak, amelyek progresszívnek ítélt belpolitikát és anti-imperialista külpolitikát folytattak (Ghána, Guinea és Tanzánia), másrészt azon államok, amelyek a kontinensen jelentős gazdasági és politikai befolyással rendelkeztek (Etiópia, Kenya és Nigéria). Magyarországot 11 országban más fővárosban akkreditált nagykövet képviselte. Öt államban nem volt sem helyszíni képviselő, sem akkreditáció. A magyar fővárosban egyetlen szubszaharai afrikai misszió sem működött már ekkor, hét ország Moszkvából, kettő Belgrádból, egy-egy Prágából, illetve Varsóból felügyelte a magyar relációt.³⁶

A kapcsolatok jellege

A kiterjedt diplomáciai kapcsolatok révén Magyarország biztosította aktív jelenlétét a szubszaharai Afrikában, ami számottevő eredménynek számított, hiszen a kapcsolatok kiépítése a szó szoros értelmében a nulláról indult. Az 1960-as évek végére viszont az is nyilvánvalóvá vált, hogy a kapcsolatok kiszélesítése nem jelentette az elmélyülésüket is. Ennek okát egy külügyminisztériumi feljegyzés egyrészt „az új államoknak a korábban is feltételezettnél súlyosabb gazdasági nehézségeiben és politikai megrázkódtatásaiban” jelölte meg, másrészt pedig abban, hogy „hazánk a fekete-afrikai országokkal kialakítandó együttműködés, a fejlődés gyorsítását célzó támogatás terén a gyakorlatban az előirányzatnál szerényebb lehetőségekkel rendelkezik”.³⁷

A folyamatos külgazdasági politikát nehezítette, hogy a legtöbb ország instabil politikai helyzete következtében kiszámíthatatlan volt, hogy hosszabb távon

34 Sipos, 2012. 8.

35 Neszemlyi, 2017. 119.

36 Sipos, 2012. 7.

37 Uo. 7–8.

mely államokra érdemes különös gondot fordítani és az erőfeszítéseket összpontosítani. Zavaró, bizonytalan helyzetet teremtett, hogy a szubszaharai Afrikában a hézagos, kiforratlan jogi szabályozás következtében az aláírt szerződések értéke viszonylag csekély, a megállapodások betartása pedig a mindenkori kormánypolitika és a pillanatnyi gazdasági-politikai helyzet függvénye volt. Problémái ellenére a külkereskedelmi forgalom a szubszaharai Afrikával 1960–1971 között 40,6 millió devizaforintra 291,7 millióra emelkedett, s az export 1971-ben 144,1 millió forintot tett ki. Az export fő tételeit a ruházati cikkek, alkatrészek, félkész termékek, hengerelt áruk, zománcédények tették ki. Az importban a kávé, a kakaó, a gyapot, a földimogyoró és más trópusi termékek domináltak. Mindazonáltal a szubszaharai afrikai forgalom 1972-ben a magyar külkereskedelemben az összforgalom egy százalékát sem tette ki. A legfontosabb külgazdasági partner a biafrai háború lezárulása után gyorsan konszolidálódó és jelentős olajjövedelemmel bíró, így fizetőképes Nigéria volt.³⁸

A Magyar Népköztársaság ötéves terveiben afrikai segélyprogramok is szerepeltek, elsősorban kormányzati kölcsönök és technológiatranszfer formájában. 1962-ben létrejött a Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Iroda, a TESCO (International Technical and Scientific Cooperation and Trading Office), amely a kétoldalú technológiai, oktatási és szakképzési megállapodások koordinálásáért és végrehajtásáért volt felelős, valamint az oktatásban, az egészségügyben, a mezőgazdaságban és a vízgazdálkodásban, illetve egyéb ágazatokban megvalósuló állami beruházások kivitelezésében vállalt részt.³⁹ A szubszaharai Afrikában 1973-ban már 92 magyar szakember dolgozott a TESCO közvetítésével, főleg geológiai és vízügyi szabályozó munkákon. A legtöbben Nigériában, de Tanzániában, Ghánában, Etiópiában, Kenyában, Ugandában, Zambiában, Nigerben, Szenegálban, Szomáliában és Guineában is öregbítették Magyarország hírnevét. Az 1970-es évek közepétől elsősorban mezőgazdasági és egészségügyi szakemberek mentek kiküldetésbe. Angola 1975–1985 között vált a TESCO fő projektjévé. Minden sikere ellenére még a TESCO égisze alatti együttműködés sem tudott intézményesülni, annak ad hoc jellegét egy korabeli interjú szemléletesen tükrözte: „A nigériai magyar követségen felgyülemlett valamennyi pénz, amit nem nagyon lehetett másra költeni, ezért csináltak egy térképészeti irodát a TESCO segítségével.”⁴⁰ (A vállalkozás jelentősége azonban nem volt csekély, segítségével százéves térképek frissültek.)

Az ideológiai elkötelezettségből adódóan magától értetődőnek számított, hogy a Magyar Népköztársaság anyagi támogatást nyújtott az afrikai antikolonialista felszabadító mozgalmaknak. Így 1965–1972 között több százezer forint értékű gyógyszer-, élelmiszer- és textíliasegélyt kaptak a felszabadítási mozgalmak, az angolai MPLA, a mozambiki FRELIMO, a délnyugat-afrikai SWAPO, a dél-afrikai ANC és a portugál-guineai PHIGC.⁴¹ Az Országos Béketanács és a Magyar Szolidaritási Bizottság 1977 májusában Afrika napja alkalmából diadalittas nyilatkozatot adott ki:

38 Uo. 9.

39 Tarrósy, 2020. 21.

40 Idézi: Baranyi, 2018. 87.

41 Sipos, 2012. 10.

„Az afrikai felszabadító mozgalmak imperialistaellenes küzdelme a Szovjetunió, a szocialista közösség országai, a nemzetközi szolidaritás támogatásával történelmi jelentőségű sikereket aratott. A mozambiki, az angolai nép nemzeti felszabadító harcának győzelme, a zimbabwei, namíbiai és dél-afrikai nemzeti felszabadító mozgalmak fellendülése és sikerei nyomán az erőviszonyok Afrika déli részén is a nemzeti felszabadító mozgalmak javára változtak meg.”⁴²

A Magyar Népköztársaság és a szubszaharai Afrika közötti kapcsolatok sajtósága terepét jelentették a magyar államfői látogatások. Losonczi Pál, az Elnöki Tanács elnöke 1967 és 1987 között rendszeresen utazott afrikai országokba. Beszédes, hogy az MSZMP KB Politikai Bizottsága előtt csupán „bejelentés” történt az afrikai utazásokról. A szovjet tömb országai igyekeztek szorosabb viszonyt kiépíteni az ázsiai és afrikai országokkal, így Losonczi igen sokat utazhatott egzotikus helyekre. E látogatásoknak elsősorban protokolláris jellege volt, és sok látványos esemény tarkította őket: népviseletbe öltözött afrikai tánc és diktátorok fényűző pompája jellemezte az utakat. 1970-ben Tanzániába, egy évvel később Guineába és a Kongói Népi Köztársaságba, 1973-ban Sierra Leonéba, míg 1975-ben Szomáliába látogatott Losonczi, de találkozott Idi Amin ugandai elnökkel, Bokassa közép-afrikai császárral is. Szorgalmasan gyűjtött kitüntetései között a „Gháni Csillagrend Láncokkal” vagy a „Szomália Nagycsillaga” is megtalálható volt.⁴³ Marsai Viktor Hailé Szelasszié 1964-es budapesti látogatásával kapcsolatban tett találó megállapítása érvényes Losonczi minden afrikai útjának esetében is: akárcsak a császár, ő is „nagyon szeretett utazni, és nem esett nehezére, hogy újabb látványosságokkal szórakoztassa magát”.⁴⁴ Az ilyen – nem is mindig kölcsönös – magas szintű látogatások célja tehát nem az volt, hogy radikálisan új szintre emeljék a magyar–szubszaharai kapcsolatokat, a legtöbb, ami elmondható róluk, hogy igyekeztek további lendületet adni a kapcsolatok elmélyítéséhez.

Ahogy az 1970-es évek végétől az „afro-optimizmus” kezdte átadni helyét az „afro-pesszimizmusnak”, úgy vált a magyar külpolitika irányítói számára is világgossá, hogy a korábbi, felfokozott várakozások a szubszaharai Afrika vonatkozásában megalapozatlanok voltak, s csak töredékesen teljesülhetnek be. Puja Frigyes külügyminiszter 1978-ban rendhagyó módon hosszú cikket jelentetett meg a Magyar Külügyi Intézet gondozásában megjelenő *Külpolitika* című folyóiratban *Afrikai tapasztalatok* címmel.⁴⁵ „Az afrikai országok szinte mindegyikére jellemző, hogy potenciálisan gazdag, de pillanatnyilag lehetőségei nem nagyok. Nyersanyagkincseik kiaknázásához tőkére, felszerelésre, szakemberekre lenne szükségük” – írta a külügyminiszter. Ez a sommás megállapítás igaz is volt, ám az ördög ebben az esetben is a részletekben rejtőzött. Két bekezdéssel lejjebb Puja a következő módon érvelt: „Fokozza a problémákat a törzsi viszonyok bonyolultsága. Egyes országokban né-

42 Az Országos Béketanács és a Magyar Szolidaritási Bizottság nyilatkozata Afrika Napja alkalmából. In: *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1977*, 120–121.

43 Tarrósy, 2020. 21.

44 Marsai, 2020. 31.

45 Az először 1920-tól 1925-ig *Külügyi Szemle* címmel megjelent folyóiratot több alkalommal is újraindították, 1973-tól 2001-ig *Külpolitika* címmel, azóta újra a száz évvel ezelőtti néven jelenik meg.

hány nagy törzs, máshol viszont sok kis létszámú törzs él. A törzsek szokásai, a rokoni kapcsolatok számai még mindig nagy erőt jelentenek, és sajnos gátolják a modern mezőgazdaság megszervezését, az ipar fejlesztését, ami pedig a termelés növelésének és általában a szocializmus építésének egyik fontos előfeltétele.”⁴⁶ A szubsaharai térség adottságainak és sajátosságainak igen gyenge lábakon álló ismereteiről tanúskodnak a fenti mondatok, s kiviláglik belőlük, hogy a gazdasági szakemberekkel szemben a magyar külpolitika meghatározói, de legalábbis annak rangidős irányítója még mindig ideológiai ábrándokat kergetett. Ez a felemáság vezetett ahhoz, hogy a korszak kétségtelen eredményei ellenére nem sikerült kihasználni a szubsaharai–magyar relációban rejlő külpolitikai lehetőségek javát.

Az 1980-as évek fejleményei, a Szovjetunió meggyengülése, az ideológiai megfontolások háttérbe szorulása szinte törvényszerűen eredményezte azt, hogy a Magyar Népköztársaság megkezdte a visszavonulást az ezer baj sújtotta kontinensről. A külképviseletek bezárása, a gazdasági és más jellegű tevékenység csökkenése az 1980-as évek második felében már szembeszökő volt. Történtek ugyan bizonyos lépések a kontinens vezető gazdasági hatalma, a Dél-afrikai Köztársaság irányába, azonban a rendszerváltást megelőzően elképzelhetetlen volt a Moszkva által sokszor fasisztának bélyegzett apartheid rendszer hivatalos elismerése. A kegyelemdőfést a hidegháború vége hozta el, a bipoláris világban még intenzíven támogatott Afrika iránt egyszerre megszűnt az érdeklődés. Megkezdődött az a folyamat, amelyet Afrika világtérképről való lecsúszásaként értékelhetünk. Ma már tudjuk, hogy mindkét fél sokat veszített ezen.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Baranyi

2018 Baranyi Tamás Péter: *Magyar külpolitika a nemzetközi enyhülés időszakában, 1965–1975. Nemzetállami és integrációs logika a szuperhatalmi hegemonia hanyatlásának korában.* [Doktori disszertáció.] Bp., 2018.

Baráth–Gecsényi

2015 *Diplomaták a változó világban. Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990.* Szerk.: Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos. Bp., 2015.

Búr

2010 Búr, Gábor: Hungarian Diplomacy and the Non-Aligned Movement in the Cold War. In: *Österreich und Ungarn im Kalten Krieg.* Eds.: Majoros, István – Maruzsa, Zoltán – Rathkolb, Oliver. Wien–Bp., 2010. 353–372.

2020 Búr Gábor: *Civitas Ghaniensis Conditor (Aranypart – Ghána – Nkrumah).* In: Búr Gábor: *Afrika-történeti tanulmányok II.* Bp., 2020.

46 Puja, 1978. 10.

Ginelli

2017 Ginelli, Zoltán: *Opening the Semi-Periphery: Hungary and Decolonisation. Research Report for the Vera and Donald Blinken Open Society Archives*. 2017. <https://www.osa-archivum.org/files/fellowships/visegrad/reports/2017/GINELLI-201704.pdf> (letöltés: 2021. augusztus 21.).

Griffiths

1985 Griffiths, Ieuan: *An Atlas of African Affairs*. London, 1985.

Magyar Külpolitikai Évkönyv

1979 *Magyar Külpolitikai Évkönyv, 1977. II. A Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatainak és külpolitikai tevékenységének dokumentumai*. Szerk.: Bobvos György et al. Bp., 1979.

Marsai

2020 Marsai Viktor: Az utolsó császár Magyarországon. Hailé Szelasszié 1964-es látogatása. In: *Afrika Tanulmányok*, 14. (2020) 3–4. sz. 29–46.

Neszmélyi

2017 Neszmélyi György Iván: Déli nyitás: Afrika a fókuszban. Nigéria gazdasága és a kétoldalú kapcsolatok esélyei. In: *Prosperitas* [Budapesti Gazdasági Főiskola], 4. (2017) 1. sz. 103–127.

Nkiwane

2001 Nkiwane, Tandeka C.: Africa and International Relations: Regional Lessons for a Global Discourse. In: *International Political Science Review*, 22. (2001) 3. sz. 279–290. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512101223005>.

Nwaubani

2001 Nwaubani, Ebere: Eisenhower, Nkrumah and the Congo Crisis. In: *Journal of Contemporary History*, 36. (2001) 4. sz. 599–622. DOI: <https://doi.org/10.1177/002200940103600403>.

Puja

1978 Puja Frigyes: Afrikai tapasztalatok. In: *Külpolitika*, 5. (1978) 2. sz. 3–13.

Sáringer

2013 Sáringer János: *Iratok a magyar Külügyminisztérium történetéhez, 1945–1950*. Szeged, 2013.

Sipos

2012 Sipos Péter: *Magyarország és Fekete-Afrika az 1960-as években*. Kézirat. Bp., 2012.

T. Horváth

2020 T. Horváth Attila: A déli nyitás és Afrika. In: *Magyarország és Afrika 2018–2025*. Szerk.: Marsai Viktor – Nagyné Rózsa Erzsébet. Bp., 2020. 31–42.

Tarrósy

2020 Tarrósy István: Magyarország Afrika-politikája a kommunista korszakban és a poszt-szovjet érában. In: *Magyarország és Afrika 2018–2025*. Szerk.: Marsai Viktor – Nagyné Rózsa Erzsébet. Bp., 2020. 19–30.

Vida

2000 Vida István: Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. január 15-i határozata a Külügyminisztérium munkájáról. Forrásközlés. In: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. Szerk.: Fischer Ferenc – Majoros István – Vonyó József. Pécs, 2000. 629–650.

GÁBOR BÚR

THE ROLE OF SUB-SAHARAN AFRICA IN THE FOREIGN POLICY OF THE HUNGARIAN
PEOPLE'S REPUBLIC

Hungarian foreign policy has traditionally focused on Europe. With the advent of the Cold War, Hungary became part of the Soviet Union's sphere of influence, and its foreign policy also had to serve Soviet interests. From 1955, there was a turning point in the foreign policy of the Soviet Union and its allies, the role of Africa increased significantly, the class struggle was to be widened by the struggle of the former colonies against the capitalist world. The entry of independent African countries to the international stage took place when Hungary became diplomatically isolated after 1956. In the spirit of the new Africa policy, Hungarian foreign missions were established on the continent. Relations with sub-Saharan states have only partially alleviated the country's isolation. By the end of the 1960s, the principle of mutual interests came to the fore. In the 1980s the Hungary began its retreat from the continent.